

A ZÖLD FEJLŐDÉS ESÉLYEI ÉS A GLOBÁLIS KOCKÁZATOK

Kerekasztal-beszélgetés egy nemrég megjelent könyvről
(Simai Mihály: *A harmadik évezred nyitánya. A zöld fejlődés
esélyei és a globális kockázatok* Corvina Bp. 2016.)

A beszélgetés elhangzott 2017. október 3-án a Budapesti Corvinus Egyetem Világ gazdasági Intézetében.

Az eszmecsereét Kiss László nyugdíjas kazánfűtő szervezte és moderálta. Ugyanő készítette a beszélgetés szerkesztett változatát.

A beszélgetés résztvevői:

BOD PÉTER ÁKOS közgazdász, egyetemi tanár (BCE), az MTA doktora, a Magyar Nemzeti Bank elnöke (1991–1995)

FRANK TIBOR történész, egyetemi tanár (ELTE), az MTA levelező tagja.

KISS ENDRE filozófus, egyetemi tanár (ELTE – OR-ZSE), az MTA doktora.

SIMAI MIHÁLY közgazdász, egyetemi tanár (BCE), az MTA rendes tagja.

Írásos hozzászólók:

BALOGH ANDRÁS történész, a történelemtudományok doktora, nagykövet, professzor emeritus (ELTE).

TREMBECZKI ISTVÁN filozófus, egyetemi tanársegéd (DE)

VASS CSABA közgazdász, a szociológia és a filozófia doktora, professzor emeritus.

KISS LÁSZLÓ: Az első kérdéskör: mit takar az a fogalom, hogy világrend – és vajon multipolarizálódik-e a világ a jelenlegi világrendben?

SIMAI MIHÁLY: A világrend fogalmát több értelemben használják. Én mindegyik használt értelemre szoktam hivatkozni. Egyes vélemények szerint a világrend – miután itt rendről van szó – azoknak a nemzetközi megállapodásoknak, szabályoknak, magatartási normáknak, szokásoknak az összessége, amelyek egy adott időszakban az államok közötti viszonyokat meghatározzák. Van egy másik értelmezés. A világrend a bolygónkon létező mai államok és a közöttük lévő viszonyok együttese. És egy harmadik meghatározás: a világrend tulajdonképpen három nagy alrendszerből áll össze. Az egyik a társadalmi-politikai rendszer, a másik a gazdasági és a harmadik az ökológiai. Most, ha ezeket a definíciókat összehasonlom, létrejön egy normális és mindenki számára elfogadható fogalom: mert hiszen a világrend alapját az államok alkotják, az államok között a kapcsolatrendszer a különféle időszakokban kialakult normákra, szerződésekre épül, és

annak a három összetevőnek, amelyeket alrendszernek szoktak nevezni – ezeknek a működése nagyon nagymértékben függ azoktól a viszonyoktól, amelyek az államok érdekeivel, magatartásával, politikájával kapcsolatosak. És ennek a három összetevőnek az alakulása hosszú távon elválaszthatatlan az államok erőviszonyaitól. Hiszen a szabályok, normák, szerződések kialakításában meghatározó tényezőként szerepel az, hogy mely államok képesek az adott feltételrendszert az érdekeiknek megfelelően befolyásolni.

FRANK TIBOR: A 'világrend' fogalma nagyjából Napóleonnal és az őt követő Szent Szövetséggel kezdett kialakulni, majd a 19. század végétől, a nagy nemzetközi szövetségek létrejöttével tovább épült. Ezek közül az első a német-osztrák-magyar szövetség volt 1879-ben. Erre épült fel azután a központi hatalmak rendszere – amely később az első világháborúban vesztett. Következett az 1890-es évektől az orosz-francia szerződés, majd jött az angol-francia szövetség, az Antant (*Entente cordiale*) 1904-ben, és végül az orosz-angol szövetség 1907-ben. Ennek a két szövetségi rendszernek a viszonylag rövid ideig tartó egyensúlya egyfajta világrendet jelentett – és ez az első világháborúval tökéletesen felborult. Az Antant hatalmak győztesen kerültek ki ebből, a központi hatalmak pedig súlyos vereséggel. Következett később egy újabb szerveződés, amely egy kissé megismételte ezt az egyensúlyt. Itt is az angolok és a franciák működtek együtt, majd az Egyesült Államok és a Szovjetunió is csatlakozott – szemben velük az úgynevezett háromhatalmi egyezményen Németország, Olaszország, Japán, és ide társultunk be mi is, magyarok. Mindig a rossz oldalra álltunk – ahogy ezt mondani szokták.

Mindkét háborúban a hatalmi viszonyokat megszabó szövetségi rendszerek alkottak „világrendet”, amely jó időre megszilárdult a második világháború után. A győztesek közül a Szovjetunió és az Egyesült Államok ellentéte és bizonyos mértékű egyensúlya képezte aztán azt a bipoláris világrendet, amelyet sokáig, 1989-90-ig megtapasztaltunk és átértünk. Ezt neveztük új világrendnek. Ennek a kifejezésnek akkor az adott értelmet, hogy egy bizonyos mértékig rend volt a világban, még ha nem is igazán szerettük is ezt a rendet. Az országok vagy a Szovjetunióhoz, vagy az Egyesült Államokhoz csatlakoztak, illetve kényszerültek. Tito vezetésével volt ugyan egy el nem kötelezett csoport is, Jugoszlávia, India, Indonézia részvételével – de ennek a csoportnak nem volt olyan nagy súlya, mint a két pólusnak, azok fénykorában.

Én tehát ezt tekintem világrendnek, történetileg nézve – és ez kapott egy olyan „lövést”, amelynek mindannyian örültünk, amikor a Szovjetunió 1991 után eltűnt a színről. De ezzel egyszersmind teljesen felborult az addig megszokott rend a világban. Az Egyesült Államok tulajdonképpen elveszítette azt a funkcióját, amelyet korábban élvezett. Kína, India, Brazília és más országok pedig feljöttek a világ élvonalába. Most egy egészen új rend látszik körvonalazódni, amelyben az oroszok megpróbálják visszaszerezni az erejüket és befolyásukat, az amerikaiak küzdenek azért, hogy megtarthassák a pozíciójukat, miközben Kína minden térfélen nagy erővel jön előre, politikailag éppúgy, mint gazdaságilag.

Összegezve: az elmondottakban látom a világrend fogalom történelmi értelmezését – tehát egy politikai-hatalmi zónákra osztott világról volt és van szó. És egyre inkább úgy néz ki, hogy az a világ, amelyben a bipoláris rend működött, megbukott – nincs már bipolaritás: multipoláris rend van nagyon erős hatalmakkal több kontinensen is. Az Európai Unió pedig nagy kérdőjel, amelynek talán lesz egyszer ugyanakkora hatalma, mint az említett nagy nemzeti-politikai entitásoknak. Ez nekünk döntő kérdés, mert hiszen Európában élünk – hogy tehát mi is lesz a szerepe Európának ebben a multipoláris világban.

BOD PÉTER ÁKOS: Ott tartottunk, hogy rend. Nálunk, közgazdászoknál, a rend fogalmához valamilyen egyensúly is tartozik, mégpedig hosszú távú egyensúly. Mert valamilyen egyensúly mindig létezik, de ebből még nem következik az, hogy egy vállalat, vagy egy nemzetgazdaság jó bőrben van. A világgazdaságban az export mennyisége definíció szerint mindig megegyezik az importtal, ám ez nem jelenti azt, hogy az egyes országok külkereskedelme egyensúlyban lenne. Vagyis a rendhez, valamilyen tartós egyensúlynak is kell kapcsolódnia.

Itt utalnék Simai tanár úr könyvére: a 25. oldalon fordul elő az egyensúlytalanság a világ rendetlensége kapcsán. Értem, hogy a történész, a politikatudós szempontjából van egy politikai keret, egy intézményi rendszer, amely időről-időre megrendül. Viszont Simai tanár úr növekvő világrendetlenségről beszél; ennek a rendetlenségnek az ismérvei a háborúk, a tömegmészárlások, az emberi jogok nagymértékű és rendszeres megsértése, a tömeges munkanélküliség, a szegénység, az éhínség, a terrorizmus, a bűnözés. Ebből azt szűröm le, hogy hál' istennek a mai korban, ezekben a dolgokban, sokkal jobb helyzetben vagyunk, mint a megelőző évszázadban. Mert lehet azt mondani, hogy felbomlott egy rend vagy rendszer, de ahogy hallgattam a történészt, az eléggé nyilvánvaló, hogy amit rendnek mondunk, ott efemer dolgokról van szó, amelyek történelmileg rövid ideig léteznek. Mint a XIX. században a Pax Britannica, vagy 1945 után a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer.

A XX. század kapcsán vegyük most sorra Simai tanár úr ismérveit, elsőül a háborút. Nos, volt két világháború, és jó néhány egyéb háború. Tömegmészárlás rengeteg volt a XX. században. Az emberi jogok rendszeres megsértése – egész rendszerek léteztek úgy, hogy ezt tették. A munkanélküliség óriási volt a harmincas években. Az éhínség, a terrorizmus sem új dolog. Ezúttal éppen egy vérengző örültnék a tegnapi tetteivel vannak tele az újságok. (A Las Vegas-beli gyilkos merényletről van szó.) Tudjuk, hogy értelmetlen, felesleges vérontás mindig is volt.

Értem, hogy egy korábbi szisztéma után vagyunk, és úgy érezzük, hogy az életünkben rendetlenség van – de ha komolyan veszem az imént felsorolt ismérveket, akkor örömmel kell kimondanom, hogy jelenlegi időszakunk a XX. századhoz képest szinte idilli képet mutat. Ez természetesen provokatív mondat, mert fel tudjuk sorolni a mostani súlyos gondokat. Lehet persze mondani, hogy nincs rendben a világ, de akkor mit gondolunk a hidegháborús évtizedekről. Abban a korszakban – bizonyos értelemben – rend volt a világban, még akkor is,

ha az a szegénységen, az elnyomáson, az emberi jogok megsértésén nyugodott. Mert például rend volt Szaddam Huszein Irakjában is, Ceausescu Romániájában is. Fent álltak tehát olyan rendek, melyek rendnek minősültek olyan értelemben, hogy fenntartható egyensúlyban voltak bizonyos társadalmi erők. Ez is provokatív megjegyzés, annak alátámasztására, hogy mennyire relatív minden. Ha tehát mi most rendetlenséget érzünk, és a szerző, Simai Mihály úgy gondolja, tényleg sok ismérvet fel lehet sorolni, hogy mi minden nincs rendben a világban – ez viszont arra is utal, hogy mindannyiunkban él egyfajta vágyódás a rendezettség és a tartós, kiszámítható keretek iránt. Ez manapság felborulóban van.

Most került kezembe az Economist szeptember végi száma, ezzel a címlappal: „Európa új rendje”. A rendfogalom, minden szaklapban előkerül, hiszen arra vagyunk kíváncsiak, hogy melyek azok a szabályok, amelyekhez igazodni lehet. Azt gondolom, meghallgatva a nyitó hozzászólás definícióit is, hogy szabályrendszer és intézményrendszer ad keretet, és tereli mederbe a dolgokat.

A közgazdászoknak annyi előnyük van talán a jogászokhoz képest, hogy mi nagyon jól tudjuk: a jogi intézmények, keretek, azért vannak, hogy az élet fessegesse őket. Tehát soha sincs rend abban az értelemben, hogy olyan ismétlődő folyamatról lenne szó, ami változatlan formában, újratermelné magát. Joseph Schumpeter, az Osztrák-Magyar Monarchiából származó amerikai közgazdász a „teremtő rombolás” kifejezéssel illette a kapitalizmust: minden új technológia, termék és gondolat megtámadja a régit. Ennek megfelelően a haladás mindig pusztítással is jár. Ő egyébként pesszimista következtetést vont le ebből – a kapitalizmus közelgő végét. Bár ezt már öregkorában tette, nem tudom, hogy mennyire függ ez össze az életkorával és magával a korszakkal. De kétségtelen, hogy a mi életünk is tele van teremtő rombolással – ezért nagyon könnyű kimondani, hogy rendetlenség van. El tudom képzelni, hogy az utókor majd megállapítja: ez volt az az időszak, amikor a következő rend hajtóerői felszínre törtek. Tehát én egy fokkal optimistábban nézek a jelenre, mint Schumpeter. De nem azért, mert tudom, hogy mi a jövő, hanem csak abból indulok ki, hogy ezek a mindent aláásó mozgások a teljes piacgazdasági rendszert jellemzik, és miután alapvetően a glóbusz meghatározó felületén ez a rendszer működik, ezért hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy nincs olyan mértékben rend, harmónia, mint amit az emberi természet esetleg megkívánna.

Ennyit akartam a rend fogalmához hozzátenni, hogy rögtön vitatkozzak is, valamint, hogy megmutassam, olvastam a könyvet.

KISS ENDRE: Nem lehetett könnyű ezt a könyvet megírni, mert a könyv tartalmában volt egy egészséges káosz - a szerző magatartásában pedig a diplomata csiszoltság és a hivatalt viselő embereknek az a nyelvhasználata, hogy talán rosszul van ez így, de lesz még jobban. Valamiféle pszichológiai feszültséget véltem tehát felfedezni a könyvben a valóság bemutatása és a diplomatikus nyelv magatartása között.

Az elmúlt harminc évben három hatalmas világtörténelmi meglepetés ért minket. Az egyik Gorbacsov volt, a másik Amerika, a harmadik Kína. Mind a három nagy meglepetés volt, előre ki nem számítható. Lehet, hogy ezzel vitatkoztok majd, mindenesetre három makro-problémáról van szó. Ezek erősen átalakították a viszonyokat.

Gorbacsovból nyílt ki a globalizáció problémája. A globalizáció olyan, mint a Frankfurti Iskola fogalma a „felvilágosodás-dialektikájáról”. Ők használták úgy a dialektika fogalmát, hogy az a dialektika, amikor valamiből hirtelen olyasmi pattan ki, amit azután már senki nem tud a hatalma alá vonni. Ez a fasizmus. Szerintük a felvilágosodás dialektikája a fasizmus. Szerintem ez nincs így, de jó az a gondolat, hogy valamiből dialektikusan kipattanhat valami, ami minden-nél erősebb: egy Gólem tulajdonképpen. A globalizáció is egy Gólem, minden aktornál hatalmasabb, jóllehet nyilván vannak az aktorok között különbségek. Ezért azt vártuk volna az Egyesült Államoktól, hogy jó vezető aktorként korrekt, új világrendet hoz létre. Ez volt a második meglepetés.

Ez tulajdonképpen nem szimpla rendetlenség, ez valamiféle új bánásmód a nemzetközi élettel. Keresem a szavakat a meghatározásra. A kétezres évek elejétől kezdve ez egy elszabadult, azonosíthatatlan establishment, hogy úgy mondjam kísérletezés, ahol ismeretlen személyek kipróbálhatják ötleteiket az államok átalakításában. Ez már túlmegy a rend és a rendetlenség fogalmán, nyilvánvalóan a hagyományos nyelven, diplomáciailag nem lehet megfogalmazni, de sajnos ez a valóság.

A következő rész témája: a kilencvenes években senki sem gondolta volna, hogy a háború és a béke kérdése még egyáltalán létezni fog. Tulajdonképpen csak annyit kell megérteni, hogy a rend az a béke, ami ezer békének az egysége. Vagyis ezer különböző viszonyt kell békésnek lennie ahhoz, hogy abból egy „nagy” béke kialakuljon. A globalizációnak ez a „vadnyugati” hangszerelése korszakunkat a háború korszakává teszi. Én komolyan foglalkoznék a háború és a béke problémakörével, a legmodernebb körülmények között is. Mert ez társadalmi képmutatás, társadalmi játék, hogy ma is a háborút tekintjük kivételnek és a békét állandónak.

Azt hiszem, a Simai könyv vitájához nagyon is hozzátartozik, hogy a mostani világ már nem az úgynevezett tömegeket akarja manipulálni. Ezzel szemben, azokat a rétegeket befolyásolja, amelyek „értékvezérelt” életet akarnak élni. 1989-ben létrejött egy érdekes mutáció: az „értékvezérelt” életet kívánók közössége Václav Hável szellemében: az igaz élet, a demokrácia, az emberi jogok jegyében. Ez a mozgalom létrehozott egy érdekes új réteget, amelyben nem csak a gazdagok vannak benne, de nagyon sok más, új csoport is. A kilencvenes évek végére rájött az establishment, hogy nem a tömegeket kell manipulálnia, hanem ennek az „értékvezérelt” rétegnek a hitét kell megtartani az establishment értékeit teremtő mivoltában. A „jóakarát”, a „jó ember” fogalma ezek kapcsán a politikai nyelvben, Németországban meg is született. De ez a réteg Magyarországon is fellelhető.

Az történt, hogy fokozatosan azokat a médiumokat szerezték meg, amelyeket ez a réteg elfogadott autentikusnak. Vagyis az a nyolc-tíz médium, lett Nyugat-Európában az új manipuláció eszköze, amelynek ez a réteg hitt. Snowden megjelenését új korszak megjelenésének tekintem: erre való reakciónak. Mármost, ha nincs informatika, ilyen nagyságrendben senki nem mutatja meg ezt a manipulációt a nyilvánosság előtt.

SIMAI MIHÁLY: Abban a szerencsés, vagy szerencsétlen helyzetben vagyok, hogy az életemnek körülbelül ötven évét az Egyesült Nemzetek (ENSZ) keretén belül, különböző elemző, kutató és vezető pozícióban lévő szakemberként töltöttem el. Ennek következtében az a megközelítés, ami ebben a könyvben is szerepel, kicsit szélesebb távlatból igyekszik szemlélni a világot.

Az eddigiekre röviden reagálva: az első a történelmi megközelítés. Megítélésem szerint a modern kor első úgynevezett világrendje a vesztfáliai békét követően alakult ki. Ismeretesek ennek a békének a részletei és a következményei. Ennek a világrendnek a vége gyakorlatilag a napóleoni háborúkkal következett be. A következő világrend a bécsi kongresszussal kezdődött és beletorkollott az első világháborúba. Tehát ennek a két világrendnek a vége háború volt. Következett az úgynevezett népszövetségi rendszer, amelynek a második világháborúval lett vége. Kialakult egy olyan rendszer, amelynek a normái, ahogy erről szó esett, az Egyesült Nemzetek Szervezetének alapokmányával kapcsolatos értékekben, érdekekben, törekvésekben kristályosodtak ki. És mára eljutott a világ egy olyan pontra, ahogy ugyancsak szó esett erről, hogy a világ fejlődése ezeket a kereteket szétfeszítette. Ezért roppant nehéz annak megfogalmazása, hogy vajon ebből a szétfeszítettségéből következik-e megint egy olyan vége az adott világrendnek, hogy valamilyen globális háborúba torkollik, vagy pedig ezt sikerül megúsztatnia a világnak. A feszültségek ugyanis rendkívül nagyok – egyesek látszanak, mások nem is nagyon látszanak a köznép számára. Azok a tényezők, amelyek a háttérben vannak, rendkívül erősek és kezelhetetlenek, valamint azok az eszközök, amelyekkel az egyes államok rendelkeznek, vagy az úgynevezett nemzetközi közösség rendelkezik, nem is képesek ezt kezelni. Ezért abból indulok ki, hogy ki mindenkinek kell azzal foglalkoznia, hogy mi történik a következőkben – az ENSZ főtítkártól a pápáig, a történelem tanároktól kezdve az újságírókig –, mindenki keresi az utat ebben az úgynevezett útelágazásban.

Egy következő, nagyon lényeges téma az, hogy közben a világ nagymértékben megváltozott – már csak abban az értelemben is, hogy a világ lakossága számottevően megnőtt. És azok a következmények, amelyek például az első, vagy a második világháborúval kapcsolatosak voltak, pusztító következményeikben eltörpülnek egy olyan új háborúban, amelynek a fegyverei az utópisztikus irodalomban szereplő eszközöknek számítanak. Mármost, ha az ember ezeket bizonyos fókig hivatalból kell, hogy figyelemmel kísérje, megdöbben, hogy milyen következmények lehetnek. Tehát az útelágazás nagyon lényeges kérdés, és erre én se nem tudtam, se nem akartam a könyvben válaszolni – nem is lehet rá válaszolni.

Amikor a Szovjetunió szétesett és kialakult ennek a bipoláris rendszernek a vége – Kissinger volt az a politikus, aki írt egy nagyon érdekes könyvet 2001-ben¹, amelyben arról volt szó, hogy a következő világ nagyon fog hasonlítani az első világháborút megelőző korszakra, annak minden problémájával együtt. Megítélésem szerint, Kissingernek ebben a vonatkozásban igaza lett.

FRANK TIBOR: Nem csak politikai változások történtek, és nem csak a hatalmi zónák alakultak át, hanem létrejött egy teljesen új technológia az emberi kommunikáció számára. Mert például annak idején, a vesztfáliai békéről az értesült, aki egyáltalán tudott olvasni, és aki kellő közelségben lakott az érintett területekhez. Hetekig tartott, amíg valaki ilyen dolgokról tájékozódhatott. Ma pedig a facebooknak (és társainak) köszönhető közösségekben állítólag kétmilliárd ember vesz részt. Tehát azonnal kapcsolatba kerülhet a másik kétmilliárd emberrel. Ugyanez vonatkozik az e-mailre és minden más elektronikus kapcsolati formára, amely az emberek közötti kommunikációt lehetővé teszi.

Tehát ilyen módon nagyon felgyorsult a világ, ezt mindenki érzékeli, és ez a felgyorsult világ közel jött mindenkihez. Az egykori nagy kivándorlás idején két hétig tartott a hajóút az Egyesült Államokba, ma pedig akár 5-6 óra alatt el lehet jutni ugyanoda repülőgéppel. Ez egészen drámaian csökkentette a távolságérzetet. Egy sor olyan dolog megváltozott, ami a világban való létezését meghatározta: lehetővé tette, vagy nem tette lehetővé. Elsősorban ilyennek tartom a kommunikációt. De több más dolog is idetartozik: ma hét és fél milliárd ember él a földön, de hamarosan nyolc milliárd lesz, majd kilenc – és ezeknek az embertömegeknek a helyigénye követelő.

Idetartozik a déli féltekén való lakhatóság – és az emberek elvándorlása észak felé, akár Latin-Amerikából Észak-Amerikába, akár Afrikából Európába. Szinte egy fél földgömbnyi terület válik fokról-fokra lakhatatlanná – nincs, vagy lassacskán nem lesz elegendő ivóvíz, étel és ezt elvándorlás követi a megélhetési zónák irányába. Úgy néz ki, hogy hatalmas front nyílik a kétféle terület lakosai között. Ennek vagyunk tanúi az úgynevezett migráns kérdés kapcsán Európában, de ezzel függ össze annak a 11 millió körüli illegális bevándorlónak az ügye is, akik az Egyesült Államokba igyekeznek Mexikóból, vagy Mexikón át Latin-Amerikából. Ide tartozik majd a kínai emberek vonulása is más területek felé. Úgy gondolom, hogy az orosz-kínai viszony fel fog forrósodni kínai oldalról. Tehát sok olyan dolog van itt, ahol térfoglalásról van szó, még hozzá nagymérvű és kíméletlen térfoglalásról. Azt javasolnám ezzel a kis betéttel, hogy tágítsuk a beszélgetés témakörét, miszerint nem csak politikai változások történnek, mert ez csak a láthatóbb része a kérdésnek.

Egészen más szinten zajlik az, amit Émile Durkheim és Max Weber kifejezésével élve anómiának neveznék – tehát az a teljes normavesztés, ami a világban

¹ Henry Kissinger: *Korszakváltás az amerikai külpolitikában? – A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései*, Grafo / Panem, Budapest, 2002

megfigyelhető. Viszonylag friss amerikai példa rá, hogy valaki összegyűjt egy csomó fegyvert és egy hotel ablakból gyilkol, vagy sebesít meg embereket százával. Amerikaiak mézszárlása szinte napi hír lett.

Tehát itt is van valami, ami az anómia jelenségét alátámasztja: nagyfokú nyugtalanság van a világban, amit a normák meglazulása, vagy éppen megszűnése jelent. Az általunk korábban megismert, stabilnak látszó világregend eltűnőben van.

KISS LÁSZLÓ: A következő kérdéskör: mit jelent a globális kormányzás és mennyi esélye van jelenkorunkban a globális kormányzásnak?

SIMAI MIHÁLY: A legegyszerűbb és legjobb meghatározást a globális kormányzásról egy Harland Cleveland nevű amerikai közgazdász adta pár évtizeddel ezelőtt. Ő úgy fogalmazta meg az akkor forgalomba került kategóriát, hogy a gazda nélküli világ menedzselése, és írt néhány kitűnő könyvet erről a témáról. Ezt a megfogalmazást azért tartom nagyon jónak, mert kifejezi a lényegét. Mi is használjuk ezt a fogalmat Magyarországon. Az eredeti, amit az angolok alkalmaztak először – az a government, és ez nem igazán kormányzást jelent. Kevesebb, mint kormányzás, de valamivel több, mint menedzselés. Ennek következtében ezt a fogalmat úgy értelmezem, mint az államok törekvését arra, hogy azokat a problémákat, amelyeket a jelenlegi világfejlődés, vagy már a korábbi évtizedekben kialakuló globális problémák napirendre tűztek, azokat a viszonyokat, amelyeket az államok együttélése folyamatosan újratermel, és azokat a dinamizmusokat, amelyek a népesedéstől a technikáig sorolhatók – mindezt megpróbálják valamilyen formában kezelhetővé tenni. Itt már szó esett arról, hogy a 21. század sok esetben biztatóbb, mint amilyen a 20. volt. Az előző évszázadban elképzelhetetlen lett volna akár a törekvés is ezeknek a témáknak a közös menedzselésére. A jelenlegi viszonyok között kialakultak egyrészt bizonyos állami érdekek, hogy csak a vízről beszéljünk: a vízellátás érdekei, továbbá az éghajlati adottságok alakulása, de másrészt, akár a béke és a háború problémája – ezek elengedhetetlennek tettek olyan megoldásokat, amelyeket mi közös menedzselésnek nevezünk. Tehát ezt a világkormányzás kifejezést úgy értelmezem, hogy azoknak a törekvéseknek és esőfeszítéseknek, valamint azoknak a folyó munkálatoknak, amelyek megpróbálják a 21. század világát működőképessé tenni – ezeknek az együttese tekinthető ebben az értelemben a világ kormányzásának. Gazda ugyan nincs, de az államok között vannak, amelyek nagyon nagymértékben tekintik magukat gazdának, más államok, kisebb mértékben. Vannak olyanok, amelyek nagyobb mértékben képesek is erre, valamint hallgatnak is rájuk a többiek, vannak olyanok, amelyek erre nem képesek, vagy éppen visszalépni akarnak, mint például a mostani Amerika, ahol az elnök, Donald Trump, visszalépést jelentett be. Ezeknek az összessége a közös menedzselés, vagy világkormányzás.

BOD PÉTER ÁKOS: A közgazdász álláspontja azért más, mert a gazdasági folyamatok – logikájukat tekintve – mindig túlnyúlnak a határokon. Sőt a határ léte ősidők óta nem meggátolja, hanem életre hívja a kereskedelmet. Hiszen abban van a komoly profit, hogy olyan terméket adok el, ami a határon túlról származik, mert a belső piacon ilyen nincsen. Azért említem ezt – ami nem kritika, hanem inkább nézőpont és az életpálya adottsága – hogy ha valaki az ENSZ berkeiben éli le az élete jó részét, az államban gondolkodik, aki pedig kifejezetten közgazdász szemmel nézi a dolgokat, az tudja, hogy a gazdasági folyamatok nem állami jellegűek. És amikor mi a „governance” ügyét elővesszük, tudjuk, hogy ez egy neologizmus az angoloknál, és amelynek a tartalmát mindenki egy kicsit maga alakíthatja, de a szó mégis csak hajaz a kormányra, kormányzásra. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy nem szükségszerűen kormányzati szereplőkről van szó, hanem olyanokról, akiknek tétjük van a dologban. És a téttel bírók csak részben államiak, részben nem államiak. Az államok – Mihály definíciójában pedig előjön az állam –, nos, azok az államok, amelyek vállalják azt a bizonyos gazda szerepet, a világ gazdája hipotetikus szerepének a részbeni vállalásáról van szó, tehát ezek az államok (korábban a Brit Birodalom, később az Egyesült Államok) alapvetően, nemzeti alapon szerveződnek. Mármost ez egy óriási ellentmondás: mindenki, aki legitim politikai vezető, az államban gondolkodik – különösen akkor, ha demokráciáról beszélünk, amikor a vezető a választói felhatalmazásából van hivatalában, és a választóitól nem szakadhat el, miközben az ügyek, amelyek szóba jöttek, azok egyáltalán nem férnek el a határokon belül. Hiszen, amiket Simai Mihály említett: a népek közötti vándorlás, a klímaváltozás, a technológiai változás – ezek mind átívelnek az országhatárokon. Tehát itt van egy valószínűleg feloldhatatlan ellentmondás: a politika intézményesült része nemzeti – ráadásul most vagyunk vagy kétszázán nemzetek-országok, míg volt egy olyan időszak, amikor ennek az ötödét sem érte el talán az államok száma –, miközben a politikai, gazdasági, szellemi és egyéb folyamatok nemzeteken felüli keretek között zajlanak. Erre az ellentmondásra nem látok semmiféle egyszerű feloldást. Tehát jómagam ilyen értelemben a világ kormányzása ügyében némileg szkeptikus álláspontot képviselek.

Amire szintén nem könnyű válaszolni a jelen korszak tüneteit látva: anómia-e a norma hiánya, vagy jelenleg normaváltásban vagyunk. Nekem nem egészen világos. Persze, amikor valaki automata fegyverrel lövöldözik örült módon ártatlan emberekre, az borzasztó, bár el tudom képzelni, hogy háromszáz évvel ezelőtt a hasonló elmeállapotú ember az indiánokra vagy a bennszülöttekre vadászott. Tehát nem az emberi természet elfajulását látom ebben, hanem jóval inkább a technikai haladás szomorú hatását, hogy könnyen át lehet alakítani sorozatlövő fegyverré egy boltban kapható puskát, és ezzel ötven embert meg lehet gyilkolni. Miközben ha valaki egy búcsúban kést ránt, akkor általában három szúrás után legyűrik. Vagyis azt gondolom, hogy ebben a kérdésben az emberi természet nem sokat változott.

Egy valami sokat foglalkoztat, és hadd hozzak sokkal békésebb példákat. Vannak szokások, amelyek kimentek a divatból: hogy a hölgyeket előre engedjük az ajtónál, hogy az idősebbeknek átadjuk a helyünket a buszon – ez mind nincs manapság. Azt nem tudom, hogy ez az eddigi civilizációs normának a felbomlása-e, vagy még nem alakult ki egy új norma. Mindenesetre van egy új generáció, amelyik egészen más, mint a miénk. És még nem látjuk, hogy ez az új nemzedék vajon ki tud-e alakítani valamilyen diffúz módon egy újfajta normát, ami nekünk furcsa, normátlanság – de lehet, hogy ez azért lesz, mert mi nem fogjuk érteni ezt a normát. Én itt talán indok nélküli optimizmusomat fejem ki: a választ, nem tudom, csak azt a lehetőséget hozom szóba, hogy amikor úgy érezzük, nincsenek megfelelő intézmények, nincsenek érvényes normák, átalakul a világ, akkor tulajdonképpen azt látjuk, hogy a régi rend odaveszett. De a rend nem szükségszerűen a béke és harmónia kora. Mert a rend végső soron csupán kiszámíthatóság. A láger rendje is egy rend, bár ott nincs béke. Aki volt katona, az tudja, hogy van egy speciális rendje a katonaéletnek: léteznek szabályok és korlátok. A szabadságnak viszont ilyen értelemben nincsen rendje, mert fessegethetők a határok.

Ezért gondolom, hogy a rendetlenség, a világrendetlenség önmagában még nem negatívum – negatívumnak akkor lehet tartani, ha ez fenntarthatatlan folyamatokat indít el. És vannak az embernek ilyen félelmei. Át is lehet most térni arra, hogy szép vagy kevésbé szép, de új világban élünk, és akkor vajon mennyi ebben a rendnek az az értelmezése, ami szintén előfordult a beszélgetés elején, hogy ez a rend mennyire fenntartható. Mert ha a saját létezési alapját ássa alá, akkor káoszba és tragédiába vezet. Vagy pedig tranzícióról, az egyik állapotból a másik állapotba való átmenetről van szó, akkor pedig ez nagyon izgalmas korszak, ami a magunkfajta kutató számára aranybánya.

KISS ENDRE: Egy olyan pontra hívnám fel a figyelmet, amely nem közvetlenül a kormányzással kapcsolatos. Van egy nagyon érdekes, csupán filozófiailag látható alapprobléma, hogy az embernek akkor is kell tennie valamit, ha csak rosszat tehet, két rossz közül kénytelen választani. Ilyen a globális kormányzás is. Nem az a kérdés, hogy lehet-e, vagy nem, az a helyzet, hogy kell. Mert ha nincs semmi, az rosszabb, mint ha valami van – mégpedig ebből a saját helyzetből adódóan. Tesztelgettem ezt, az egyének nem nagyon ismerik fel a saját életükben ezt a helyzetet, elfojtják – ha ezt csinálom, ez a rossz, ha azt csinálom, az a rossz. De valamit mégis kell tennem, mert lépéskényszerben vagyok, megkövetelik tőlem. Ha ezt el tudnánk fogadtatni a valóban hatékony közvéleménnyel, akkor legalább rossz kompromisszumokat kötnénk. Most az a helyzet, hogy nyilvánosan minden rendben van, a valóságban azonban még rossz kompromisszumokról sem tárgyalunk.

Egy másik dolog az, hogy nem csak maguk az új tendenciák lehetnek lényegesek – azt is látni kell, hogy mi a fontos, és mi nem az. Nem elég tehát, ha jó tanulóként felmondjuk a megtanulandó leckét az új tendenciákról. De melyik az az aktor, aki definiálni tud? Nem ilyen problematikus értelemben, ami diva-

tos a szellemi életünkben, a decízió Carl Schmitt értelmében, hanem pozitívan. Mert rengeteg új jelenség van. Én például azt mondanám, hogy esetleg nem is a demográfiai probléma a lényeges, más is lehet a probléma. Vagy ez az egész információs-technológiatéma talán annyira belesimul a praxisba öt év múlva, hogy triviálissá válik.

SIMAI MIHÁLY: Arról nem szabad megfeledkezni, hogy valaha voltak világbirodalmak. És ezeknek a világbirodalmaknak a keretében folyt egy bizonyos, úgynevezett birodalmi kormányzás. Ezek a birodalmak egy adott korszakban – a történészek ezt sokkal világosabban látják – képviselték azt a világot, amelyik az adott korszak világtörténelmében meghatározó volt. A kérdés az – és ezt nem én tettem fel, hanem ez a kérdés hosszú idő óta hangsúlyosan létezik –, hogy vajon ezekben a birodalmakban, és itt nem csak a római, vagy a görög, vagy a perzsa, vagy az oszmán, hanem az ázsiai birodalmakban, a kényszer volt-e a döntő a kormányzásban, vagy valamiféle kompromisszumos cselekvés, amely megpróbálta a birodalom különféle csoportjait, törzseit, nemzeteit valamilyen formában összehangolni.

Mármost, a jelenlegi helyzetben a világ mennyire tanulhat ezeknek a birodalmaknak a tapasztalataiból, meg a sorsából? Hiszen most is vannak törekvések arra, hogy bizonyos kényszerzubbonyt húzzanak rá a világra. Vannak különféle megközelítések ebben a situációban. Az ENSZ alapokmánnyal kapcsolatban sokan azt hangsúlyozzák, hogy ennek az alapja a liberális internacionalizmus értékrendje. Ebben nagyon sok igazság van: beletartozik a nemzeti önrendelkezés, az emberi jogok kérdése és sok minden más. Most e helyett, mit tud a világ ajánlani? Illiberális internacionalizmust? Kényszerzubbonyt húzni az államokra?

Nagyon izgalmas kérdés ez. Megvilágítása és vitája nem csak globális értelemben kerül előtérbe. Az Európai Unió keretében is napirendre kerül az adott régió kormányozhatóságának problematikája, és az is, hogy ennek milyen globális következményei lennének. Hangsúlyozni szeretném éppen ezért, hogy ez nem csak egy absztrakt téma, nem csak elvi kérdés, hanem egy fontos gyakorlati problémája ennek az évszázadnak.

FRANK TIBOR: Fel szeretném hívni majdani olvasóink figyelmét egy kitűnő angol történésznek, Paul Kennedynek – aki az amerikai Yale Egyetem professzora – magyarul is megjelent könyvére, „A nagyhatalmak tündöklése és bukása” című munkára, amely 1987-ben jelent meg angolul, és aztán ’92-ben magyarul. Kennedy bevezetett egy akkor nagyon újszerű fogalmat, a birodalmi túlterjeszkedés fogalmát – és 1500-tól az akkori jelenig, a ’80-as évek végéig bemutatott minden olyan birodalmat, amely komoly szerepet játszott a világban. Azt találta, hogy ezek a birodalmak úgy épültek fel, hogy egy bizonyos szintű gazdaság szolgálta ki a katonai hatalmat, és addig volt egyensúly, ameddig ez a gazdaság elegendő volt a hatalom szolgálatára és nem terjeszkedtek ezen túl, tehát nem kergettek túlzó katonai-hatalmi ábrándokat – mert amikor túlmentek ezek a határon, ak-

kor ezek a birodalmak megroppantak. És sorra veszi a spanyolokat, a franciákat, Napóleont és Hitlert – mindenkit, akikhez a birodalmi túlterjeszkedés fogalma kapcsolható. Ezt a túlterjeszkedést nagyon termékeny és produktív fogalomnak tartom a mai napig: addig tart egy hatalom, ameddig az a saját gazdasági potenciáljára épül, és azt nem használja túl.

Azt gondolom, hogy az Egyesült Államok túlhasználta ezt a potenciálját, és ezért leszálló ágba került. Ezt persze nem csak én mondom, ezt már a Kennedy könyv is sugallja utolsó, amerikai fejezetében. Mármost, azok a tünetek, amelyek ma tapasztalhatók, azt mutatják, hogy ez az egyensúly megbomlott. Fenntartom, hogy egyfajta normavesztés figyelhető meg, s nem látom, hogy új normarendszer alakulna ki. Ennek még az esélyét sem igen látom, mert maga Trump, mint jelenség, nem csak az ő személyiségét jelenti, hanem rávetül mindazokra a jelentős tömegekre, akik őt választották meg elnöknek, akiknek a fellépése, gondolkodásmódja szerint ő most irányítani próbálja ezt a birodalmi méretű országot – nos, ez mind egyfajta megbomlott egyensúlyt mutat számomra. És e mögött részben az amerikai gazdaság teljesítőképességének a csökkenését fedezem fel. Ide tartozik a katonai túlterjeszkedés is: az Egyesült Államok százötven országban tart fent katonai alakulatokat. Bár ezek egy része nagyon csekély mértékű, mert Magyarországon is vannak amerikai katonák, de ez a létszám nagyon kicsi, és más országokban sem feltétlenül egész hadsereget állomásoztat Amerika, de például Afganisztánba most éppen háromezer új katonát vezényeltek.

Mindebből azt látom, hogy itt is hatalmi túlterjeszkedésről van szó. És ennek a veszélye nagyon nagy, mert ha ennek kapcsán Amerika megroppanna, az teljes globális átalakulással járna.

KISS ENDRE: A kormányzáshoz annyit, hogy egy nagy birodalom létének világos feltételei vannak. Tehát léteznek birodalmi érdekei, és ezek mentén kormányozza a maga birodalmát. Most több ilyen birodalmat találunk. Minimális megegyezések kellene. Nem ritkán viszont olyan kritériumok vannak, amelyek miatt nem lehet a másik féllel a minimális megegyezést létrehozni.

Putyin nem demokrata, de Gorbacsov mégis meghaladta a Szovjetuniót. Kellene tehát találni egy kategóriát ennek az országnak, mert eleve úgy kezelni Putyint, mint akivel nem lehet minimális konszenzust kötni – ez a gorbacsovizmusnak is a zárójelbe tétele.

SIMAI MIHÁLY: Még két mondatot a globális kormányzásról. A jelenlegi rendszer döntően közös szabályokra épül, olyanokra, amelyeket a résztvevő államok valamikor elfogadtak. Kérdéses, hogy ezek valóban elavultak-e, és az is, hogy sikerülne-e újak kompromisszumos kialakítása, avagy a nyers erő lépne a szabályok helyére. Amikor a liberális internacionalizmusról beszéltem, ez a szabályokra épülő kormányzást jelentette. Az illiberalizmus tulajdonképpen ezeknek a szabályoknak a felbomlása oly módon, hogy az erő, erőszak lép a szabályok helyére. És az is nagyon lényeges kérdés, hogy azok a törekvések honnan jönnek. Az

iszlám, mint nemzetközi mozgalom, megfogalmazta az iszlám világforradalom gondolatát, hogy a világnak az iszlám szabályaira kell épülnie. De vannak más megközelítések is.

Egy további gondolat: ennek a könyvemnek a kapcsán egyesek feltették nekem a kérdést, hogy amikor például egyházak, vagy bizonyos politikai mozgalmak szerepéről beszélek, mondjuk a klímával, vagy a környezettel kapcsolatban – miért nem szólok a szocialista törekvésekről. Nos, pillanatnyilag, ha van ilyen, hogy nemzetközi szocialista mozgalom, a mai szociáldemokrácia egyelőre adós azzal, hogyan képzei el ennek a világnak a jövőjét, milyen irányba kívánja ezt fejleszteni. Ezek mind nagyon komoly, nyitott kérdések.

KISS LÁSZLÓ: Közgazdasági téma a globális kormányzás kapcsán: hogy néz ki a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank helye és szerepe a globális kormányzásban? Vajon szükség van-e valamilyen fokú átalakításukra?

BOD PÉTER ÁKOS: Nos, éppen óráról jövök, és ezt tanítottam: a Valutaalap és a Világbank létrejöttéről magyaráztam a hallgatóknak, hogy megértsék, minden intézményi változás a megelőző bajokra reagál. Amikor 1944 júliusában 44 ország delegátusai összejöttek Bretton Woods-ban, Amerika keleti partján, akkor előttük volt a két világháború közötti rendetlenség, miután versengő leértékelésekkel és valutaintézkedésekkel próbáltak egymásnak alávágni az államok. Ez az összejövétel őszinte, szép, emelkedett pillanat volt, és az anyagi érdekek találkozása is egyben, amikor kialakultak az említett intézmények (Nemzetközi Valutaalap – IMF és Világbank – WB). Az emelkedettséget nem szabad elvitatni, de feltételezem, hogy a háború vége felé az teljesen érthető. Nem kell a mai cinizmust oda visszavetíteni. Akkor tehát kialakult egy új nemzetközi, pénzügyi rendszer. Ám mára valóban jogos az a kérdés, hogy egyáltalán kell-e. Az az érdekes, hogy nemsokkal a 2007-2008-as pénzügyi válság előtt voltak olyan cikkek a szaklapokban, amelyek elkezdtek komolyan feszegetni, hogy kell-e még ilyen intézményrendszer. Mondok egy példát: amikor a magyar kormány 2008. október elején a Valutaalaphoz fordult, akkor előtte a Valutaalaphoz nem nagyon volt működő programja. Egyetlen új kuncsaftja volt 2008-ban addig: Izland. Márpedig az Izlandnak nyújtott hitel nem nagyon legitimálja azt a 3000 embert, akiket Washington D.C.-ben a Valutaalaphoz jó pénzért tartanak. Ezért nagyon örültek annak, hogy jelentkezik még egy hitelt igénylő ügyfél: Magyarország. És azután persze beindult a bolt, megrendült egy sor más ország is.

Tehát volt egy olyan történelmi pillanat, amikor úgy nézett ki, hogy nincs szükség a Valutaalaphoz. Most, a beszélgetésünk pillanatában mögöttünk van olyan 10 év, amikor ismét lett rá szükség. A kérdés pedig az, hogy ha ezen a válságon túljut a világ, akkor vajon lesz-e szükség ilyen intézményekre. Bonyolítja a választ, hogy most már megjelent a vetélytárs, a kínaiaké és van a harmadik világ elégedetlensége is. És az tény, hogy egy amerikai székhelyű intézménybe, mint amilyen az 1945 utáni IMF és WB, nehezen férnek be ők, mert már ott

vannak azok, akik a kvótát annak idején birtokolták. Az alapító tagállamok csak akkor tudnak beengedni másokat e két intézménybe, ha az ő hányaduk csökken. Az amerikai Kongresszus aligha fogja elfogadni, hogy az Egyesült Államoknak a vétót lehetővé tevő szint alá süllyedjen a kvótája, a szavazati ereje.

Az én feltevésem az, és közben nézek Mihályra, hogy itt azért elakad a dolog, megreformálni nem lehet, hanem kifejlődik majd egy másik intézmény: lesz az én Valutaalapom, meg az ő Valutaalapja, és utána annak következményeként az a régebbi fajta kormányzószerep megszűnik. Hogy ez baj lesz-e, vagy nem – ebben én bizonytalan vagyok. Mert amikor ez a pénzügyi világcsendőri intézményrend működött, akkor – nem nagyon világos legitimációs alapon – átvett a kormányoktól szuverenitást. Ha egy állam kormánya, a Valutaalaphoz fordult, amiből csak egy volt, akkor annak a hitelezési kritériuma tulajdonképpen felülírta a parlamentek döntését. Úgyhogy a feltett kérdésre, hogy milyen irányba megy majd a világ a nevezett intézmények kapcsán, még nem tudom a választ. Azt érzékelem, hogy amikor az európai hatóságok is gondolkodnak egy külön pénzügyi mentőalapon, és annak az intézményesítésén, akkor mintha már a klasszikus Valutaalap és Világbank utáni helyzetre készülneek. Egy kicsit olyan ez nekem, mint ami a nagy szakszervezetek összeomlása után történt számos országban: valamiképp képviselni kell a munkás érdekeket, de nem olyan formában, mint eddig.

Vagyis eltűnőben van a régi struktúra, és kialakulhat egy másik, ám lehet, hogy az nem lesz jobb. Mindenesetre a tapasztalatok szerint, ha a régi rendszer elveszti a hatóerejét, ilyenkor nem szűnik meg végleg, hanem helyette fellép egy másik rendszer, sőt az is megeshet, legalábbis van rá példa, hogy egy intézményrendszer átalakul, és új funkciókat vesz fel. Csak említtem az OECD-t, amely egészen más tevékenységet folytat, mint amit az elődje, az OEEC csinált a Marshall-terv idején, de ez is hasznos lett.

Tehát el tudom képzelni, hogy ha 10 év múlva ezekről az új fejleményekről beszélgetünk, akkor megállapíthatjuk, hogy lám-lám, milyen érdekes, hogy a Valutaalap átalakult egy elemző központtá, a Világbank pedig zöld technológiák hosszú lejáratú finanszírozójának az ügynökévé. De az utóbbi már régen nem foglalkozik azzal, amit egykoron csinált, hogy az oktatási rendszert, az útrénde szert finanszírozza, és ezáltal kézben tartsa a fejlődő országokat. Majd talán azok másképpen oldják meg a fejlesztésüket. Nos, jelenleg ilyen átmeneti szakaszban vagyunk. 10 év múlva talán több Világbank és több Valutaalap lesz, ami azt is jelenti, hogy akkor a most meglévő két szervezet más feladatot kap majd, de nem biztos, hogy megszűnik. Úgy látom, hogy az intézmények nehezen szűnnek meg. Hozok egy másik példát: itt van a BIS (Bank for International Settlements). Ez egy kevésbé ismert szervezet, 1930-ban hozták létre, hogy az első világháborús jóvátételek kifizetését és az ügyeletek könyvelését megoldják valahogy – mert hiszen a győztesek és a vesztesek között pénzeket kellett áramoltatni. A probléma elmúlt, a BIS pedig megmaradt, csak most már mást csinál. Tehát új funkciót is kaphat egy régi intézmény, és ez a legvalószínűbb fordulat: nem szűnik meg, hanem fokozatosan más feladatokat talál magának. A Valutaalap most már nem

fogja betölteni a nemzetek feletti kormányzási funkciókat, és akkor lehet, hogy a G20, vagy a G24, vagy a G2 fogja ezt felvállalni. Ebben még bizonytalan vagyok. Vagyis lehet, hogy a mostanihoz képest más szintre kerülnek azok a nagy stratégiai kérdések, amelyekben valahol, valakiknek döntenüik kell. Én is afele hajlok, hogy ha nincsenek is kötelező hatókörök, mondjuk a G20-on belül, de ha valamilyen megállapodás létrejön, akkor annak valamilyen átmeneti, vagy akár tartós hatása lehet. A Valutaalap egy időben nagyon kemény intézmény volt, lényegében kormányzott a pénzügyek területén, de most úgy látom, hogy puhább. Csak példának említem: a görög válságot illetően a Valutaalap álláspontja technikai értelemben puhább volt, mint az Európai Bizottságé. Ez egy érdekesség, mert ezt korábban nem gondolta volna így az ember.

FRANK TIBOR: Ezeknek a nemzetközi szervezeteknek a lassabb vagy gyorsabb elmúlásában a második világháború utáni világrend szétesésének tüneteit látom. Amerika megszűnik annak a reguláló erőnek lenni, amelyik 1945 után sokáig volt. Nem véletlen, hogy ezek a szervezetek Amerikába kerültek, részben rossz lelkiismeretből, mert az első világháború után az Egyesült Államok nem írta alá a Párizs környéki békéket, egyiket sem – mert az első részük volt a Népszövetségről szóló terv, amit nem vállalt a Szenátus és nem ratifikálta a békeszerződéseket. Más oldalról nézve pedig az ENSZ Biztonsági Tanácsa sem igazán hatékony: több szankciót is hozott például Észak-Koreával szemben – de azok nem segítettek a helyzet normalizálását. Amiről pedig már egy előző alkalommal érintőlegesen beszélgettünk², úgy látom, hogy az ENSZ jelenleg már nem képes betölteni azt a funkcióját, amelyet eredetileg neki szántak, és amelyet régebben sok esetben be is tudott tölteni. Hasonló mondható el a két nagy pénzügyi szervezetről (IMF és Világbank) is, amelyeknél azt látja az ember, hogy már nem az a jelenlegi helyzet, mint ami régebben volt, és amelyben nem tudnak már feltétlenül olyan nagy nemzetközi hatást kiváltani, mint korábban.

Úgyhogy itt valóban egy hosszú történeti korszak ér véget, olyasmi talán, mint a vesztfáliai béke után, amely nagyon hosszú ideig tartott, vagy akár a Szent Szövetség kora után, amely körülbelül 30 évig létezett. Béke van alapvetően 1945 óta, a dél-szláv háborúk kivételével béke van Európában. Ez egy nagyon hosszú időszak, amikor békéről beszélhetünk, csak remélni lehet, hogy ezt nem váltja fel valamilyen borzasztó katasztrófa, bármely oknál fogva.

Jön egy nagy változás: az ember érzi a sejtjeiben, hogy nagyon nagy változás korát éljük. Lehet, hogy a dolog jobbra fordul, és lehet, hogy rosszabbra. Ez mindenestre egyike a nagy történelmi változások korának, amiben most élünk – és nem biztos, hogy a háború ki van zárva a megoldási lehetőségek közül.

SIMAI MIHÁLY: A Világbankot is, meg a Nemzetközi Valutaalapot is olyan szervezeteknek tekintem, amelyekben két dimenziót kell figyelembe venni. Az egyik

² A Nyugat és az iszlám, *Esély* 2017/1.

a politikai, a másik a gazdasági dimenzió. Zárójelben, a teljesség kedvéért, megjegyzem, hogy két ilyen intézmény szükségességének a gondolata nem Bretton Woods-ban vetődött fel, hanem a náci Németországban, amikor arról volt szó, hogyan kell az új Európát és a német birodalom gazdasági érdekeit megszervezni – Schacht bankelnök írta le először két ilyen szervezetnek a fontosságát. Amikor az amerikaiak meg az angolok tanulmányozták ezeket a dokumentumokat, Keynes volt az, aki azt mondta, hogy ez egy zseniális gondolat – amelyet más formában és más érdekekből kiindulva is meg lehet valósítani.

Ami a politikai oldalát illeti ennek a két szervezetnek – a kapcsolódó politikai érdekek mára megváltoztak és a két szervezetnek az úgynevezett harmadik világhoz, a fejlődő országokhoz való viszonya másképpen jelenik meg, mint ahogy az annak idején volt. A Világbank feladataival kapcsolatban elsősorban Európában látott napvilágot az újjáépítés segítése, majd a következőkben a fejlődő országok támogatása és infrastruktúrájuk fejlesztése. Ma már sok tekintetben nagyon nagymértékben megváltozott a feladat. Megváltozott lényegében véve a Nemzetközi Valutaalap feladata is a louvre-i egyezmény után. Tehát, annak nyomán, hogy megszűnt a dollár–arany valutarendszer, amelyre ez a szisztéma épült. A Valutaalap pedig hosszú időn keresztül kínlódott a helyzettel és az új feladatokkal, mígnem kapóra jött neki tulajdonképpen az, ami itt a rendszerváltozásokkal és az utóbbi nagy válsággal kapcsolatban történt. De tényleg egy új korszakról van szó – és a politikai, meg a gazdasági feltételek is radikálisan megváltoztak. Szerintem ez a megítélés mára elavult, és ebben a formában már nem is jöhet vissza soha.

KISS ENDRE: Két dolgot szeretnék kiemelni. Az egyik az, hogy ez a globális 25-30 év ilyen imperiális szegmensekre esett szét, nyilván a pénzcentrumok is esetleg pluralizálódhattak. Rengeteg aktor dolgozik a pénzvilágban, úgyhogy igen nehéz közöttük pontosan felmérni a helyzetet. Tehát ez a „sokasodás”, pluralizálódás, abszolút elképzelhető. Mármint a múltja eléggé kompromittált ezeknek az intézményeknek, és a társadalmi megítélésük is alacsony. A közvélemény számára ez a szféra egyenesen nyílt ellenségkép. És én nem vagyok biztos benne, hogy annyira téved-e ez a közvélemény. A görög téma is olyan, hogy amikor kulminált a válság, több görög politikus is részletesen nyilatkozott arról, hogy az ő pénzügyministersége idején, hogy beszélt vele, a tárgyaló „trojka”. (A nemzetközi és európai pénzügyi szervezetek vezető képviselői.)

A strukturális összefüggés azonban az, hogy ezeknek a pénzügyi szervezeteknek a hatalma az eladósodott kis nemzetállamok felett megmaradt. Általában is úgy gondolom, hogy az államadósságot kevésbé hajlandó a hivatalos nyilvánosság fajsúlyos problémának tekinteni.

KISS LÁSZLÓ: Azt javaslom, hogy forduljunk a zöld téma irányába. Mit takar a zöld fejlődés fogalma, melyek a zöld fejlődés esélyei, és melyek a globális kockázatok a témában.

SIMAI MIHÁLY: Kerestem a zöld fejlődés fogalmának az eredetét, amikor ezt a könyvet írtam. Úgy tűnik, hogy ez a gondolat először a civil mozgalmak körében és a tudományos életben jelent meg, és onnan került át sok minden más hasonló dologgal együtt a nemzetközi szervezetek és az államok világába.

Ma már egyértelműen megfogalmazható, hogy a zöld fejlődés tulajdonképpen a fenntartható fejlődésnek egy olyan, más oldalról történő kifejtése, amelyik az ember és a természet viszonyából kiindulva keresi a kiutat és a megoldásokat az emberiség jövőjét illetően. Vannak, akik a zöld fejlődést úgy fogják fel, hogy vissza kell térni a természethez. Én úgy értelmezem, hogy olyan gazdasági fejlődésre van szükség, amelyik nem rombolja tovább azt a természeti környezetet, amely az embert is „kitermelte”, és segített felhozni addig a szintig, ameddig eljutott. Továbbá az embernek hozzá kell járulnia azoknak a feltételeknek a visszaállításához, amelyek lehetővé tették a fejlődés olyan irányát és ütemét, amelyik a természeti javakkal racionális módon gazdálkodik, és az életfeltételeket nemcsak az ember számára, hanem valamennyi élőlény számára biztosítja, amelyek az ember társai ezen a bolygón. Ennek van politikai, gazdasági, társadalmi oldala, összefügg a termeléssel és a fogyasztással. Tehát lényegében véve, olyan átalakulást jelent a zöld fejlődés igénye, amelyik az ember és a természet viszonyában radikális változásokat hoz. Nem is lehet ez másként. Megítélésem szerint, a zöld fejlődés éppen ezért a mai helyzetben és még inkább a jövőben, nem csak igény, hanem olyan kényszer, amely nélkül az emberiség nem tud fennmaradni. Hiszen, ha a fejlődés úgy folytatódik tovább, ahogy ez eddig zajlott, és ahogy a mai helyzet és feltételrendszer extrapolálása még felvázolja a szörnyű károkat, katasztrófákat – akkor az emberiség létfeltételei hosszú távon megszűnnek ezen a bolygón. Tehát létfontosságú áttérni egy olyan modellre, amelyet a zöld fejlődés jelent.

A zöld modellnek természetszerűleg kockázatai is vannak azzal kapcsolatban, hogy a kialakult életviszonyokat, életnívót, szokásokat meg kell változtatni, és ez roppant nehéz. Nagyon sok esetben a településrendszerrel, a városok fejlődésével kapcsolatos tendenciákat kell megváltoztatni és formálni. Óriási beruházásokra, esetleg jelentős adóemelésekre, új pénzügyi és szervezeti megközelítésekre van szükség, és ez egyesek számára kedvezőtlen: a vesztesek és a nyertesek köre eltérő lehet. Az államok között is jelentős különbségek lehetnek abból a szempontból, hogy melyek a közvetlen nyertesek és a közvetlen vesztesek. Itt jelennek meg a kockázati tényezők, társadalmi szempontból is, de más út e tekintetben, szerintem nincs.

BOD PÉTER ÁKOS: Én eddig optimista voltam, most kifejttem a pesszimizmusomnak a strukturális alapját. Nevezetesen: az igaz, ám normatív állítás, hogy meg kell változtatni a termelési rendszert, mert különben a gazdaság tönkreteszi az életfeltételeinket. De itt, ugye, hipotetikus, jövőbeli károk állnak szemben azonnali, mostani költségekkel. Meg kell változtatni a szokásainkat – ez is egy költség. Vagy tényleges költségekről van szó, például meg kell drágítani a természeti erőforrások felhasználását, hogy takarékosabbak legyünk, hogy kikényszerítse

a takarékossgot a gazdasági logika. Ám ezt egy olyan kormányzatnak kell elvileg véghezvinnie, amelyiknek a mandátuma négy év, egy olyan dolognak az érdekében, amelyik legalább negyvenéves időtartamú. Demokratikus körülmények között ez egy **súlyos** beépített ellentét. Továbbá nem csupán a nyertesek-vesztesek nem esnek egybe az adott időpontban, hanem itt a generációknak az ügyéről van szó. Ezért az a kérdés, hogy van-e a társadalmunkban, a döntéshozókban hosszú távú gondolkodás. És most visszatérek arra a vitára, hogy van-e normavesztés, mert ha van, akkor annak kapcsán az is elmondható, hogy nem nagyon lelhető fel hosszú távú gondolkodás. Mert az is egy érték, ha az ember gondol a jövőjére. Márpedig nem magától értetődik, hogy valakinek számít a jövő, hogy a jelenbeli fogyasztást nem értékeli sokkal-sokkal többre, mint a következő generáció fogyasztását. Ide jön még a háború és a béke kérdése is, mert ha háborúra készül valaki, akkor nem foglalkozik a környezetvédelemmel. Az erőforrásokkal például annak idején a tervgazdaságok irdatlanul pazarló módon bántak. Ám teljesen logikus volt 1953-ban, hogy mondjuk a ritka madarak sorsával senki sem foglalkozott, amikor az volt a kérdés, hogy lesz-e atomcsapás, vagy sem. Viszont, amikor béke van, akkor meg a jólét miatt gyorsulnak fel a jövőt felfaló folyamatok.

Tehát ezen a ponton nem látom az igazi hajtóerőket. Ha az államokra gondolunk, akkor az egy dolog, mert másfelől az üzleti szférától nem várható el, nem is az a természete, hogy nagyon hosszú időtávban gondolkodjon, egy vállalkozó horizontja annyi, amennyi. Amikor egy klasszikus tizenkilencedik századi vállalkozóról van szó, akkor az lehet száz év, mert ő gondol a gyerekeire is. A nagyvállalati menedzserek viszont általában negyedéves prémiumokban gondolkoznak. Ezért szerintem a jelenlegi gazdasági struktúrából nem adódik a fenntarthatósági dilemmákra könnyű megoldás. És az egyéb, fajsúlyosabb szereplőket nézve sem vagyok optimista. Például az amerikai elnök, aki az azonnali hatásokat nézi, a maga szempontjából logikusan utasítja el és értelmiségi fontoskodásnak tekinti azt, hogy a klímavédelemre most áldozzanak. Az ő szavazóit más dolgok foglalkoztatják. Ezért pesszimista vagyok ebben a dologban.

Más oldalról viszont feltűnt, hogy Kína és azok a feltörekvő hatalmak, amelyekről azt gondoltuk, hogy nem áll érdekükben az ügynek még a tárgyalása sem, nos, ezek mintha megváltozott pozíciót vettek volna fel. Azt nem tudom pontosan, hogy mi áll e mögött, mert mondhatnánk azt, aminthogy ők maguk mondták korábban, hogy az ő fejlettségi szintjükön ne kelljen nekik külön erőforrásokat áldozniuk a klímavédelem ügyére, hiszen nekik előbb ki kell lépniük a szegénységből. A környezetvédelem – mondhatnák – a gazdagok luxusa, amit ne kényszerítsenek rájuk. Ehhez képest például a kínai kormányznak megváltozóban van az álláspontja. Ez talán arra utal, visszatérve a kiinduló kérdésekhez, hogy amikor egy hatalom kezd világméretben gondolkodni, akkor talán átvesz olyan normákat is, amelyeket korábban nyugodtan félretehetett – mondván, hogy ezek nem vonatkoznak őrá. A globális játszmában ugyanis mások a szabályok, meg a viselkedési normák, mint a kisebb játéktérben.

Ám az előbb említettektől függetlenül nem sok optimizmusra utaló strukturális tényezőt látok a szebb jövőt illetően. Az árrendszer segíthet valamit – ha azt gondoljuk, hogy valamilyen nyersanyag hamarosan el fog fogyni, akkor a piaci árnövekedés azokat a technológiákat teszi vonzóbbá, amelyek révén az én termékem a következő időszakban versenyképesebb lesz, mint azoké, akik ugyanabból a dráguló nyersanyagból többet használnak fel. De hát ez nem determináló tényező, ez csak egy eleme annak, amiről beszélünk.

KISS ENDRE: Csak egy-két marginális dolgot szeretnék ehhez hozzátenni. Úgy gondolom, hogy a zöld kezdeményezések a hetvenes évektől beépültek a nemzetközi politikába, és nyilván sok eredménnyel és sok hiányossággal együtt. Nekem az volt az érdekes a hetvenes években, hogy amikor az új baloldal lehanyatlott, akkor a zöld mozgalom volt az egyetlen integráló, közös érdekeket megfogalmazó törekvés. Azóta pedig időnként a társadalom lelkiismeretét revolverezik a zöldek azért, hogy ne zuhanyozz, ne menj autóval stb. Ezt én erős manipulációnak tartom.

SIMAI MIHÁLY: Mi adhat okot az optimizmusra a szóban forgó témában? Először is a technikai fejlődés. Óriási változások történtek a fajlagos energia és nyersanyag felhasználás alakulásában. Tehát ma jelentősebb mennyiségű árut állítanak elő sokkal kevesebb energiával és nyersanyaggal, mint korábban. Acélt tulajdonképpen már alig termelnek vasércből – a döntő az ócskavas hasznosítása az acéltermelésben.

Másfelől viszont vannak komoly problémák is. Mert az a pusztulás és szennyezés, ami bekövetkezett, különösen egyes olyan fejlődő országokban, mint Kína, India, Mexikó, Brazília – óriási károkat okozott. Például Pekingben nem lehet az utcára kimenni sok hónapon keresztül a levegő szennyezettsége miatt. Ha pedig Mexikóvárosban sétál az ember, bizonyos órákban könnyezik, mert olyan nagy a légszennyeződés. Vagy ott van a folyók szennyezettsége, ami szintén szörnyű mértékűvé vált. Mármint, ami ezeknél a problémáknál az imént említettek mellett további nagyon lényeges, optimizmusra alapot adó dolog, az az, hogy mindezt ma már az emberek nem fogadják el, változtatni akarnak ezeken.

Vannak olyan tényezők, amelyek ezt segítik: lényegesen szélesebb a társadalmi tudatosság is ezen kérdések kezelésében. Nem csak azoknak az intézményeknek és szervezeteknek a hatására, amelyek ezzel hivatalosan foglalkoznak, hanem olyan szervezetekről is szó van, amelyek korábban nem foglalkoztak ilyesmivel. Például a gyáriparosok szövetségei sok országban fontosnak tartják, kulcsfontosságúnak tekintik, hogy fellépjenek a zöld fejlődés érdekében. Egyre több nagyvállalatnál vált a környezeti viszonyokhoz való hozzáállás fontos ismérvvé a vállalat erkölcsi magatartásában, és foglalkoztatnak a környezeti viszonyokra figyelő szakértőket.

Persze, hogy ezeknek milyen a hatékonysága, azt nagyon nehéz megítélni. De ezek is alapot adnak az optimizmusra. Vannak viszont olyan államok, ame-

lyek nem fordítanak a környezeti viszonyokra kellő figyelmet – hazánkban sincs környezetvédelmi minisztérium, amely összehangolná a nemzeti feladatokat és tevékenységeket, és a zöldeket kvázi, ellenzéknek tekintik.

Lehet, hogy az Egyesült Államok elnöke is ezek közé tartozik. Sok amerikai vállalat vezetője jelentette ki azonban, hogy ha az Egyesült Államok kivonul a klímaegyezményből, ők ennek dacára betartják azokat a kötelezettségeket, amelyek rájuk hárulnak. Ezek szerintem mind lényeges, pozitív jelek.

Balogh András írásos hozzászólása

PORSZEMEK, KAVICSOK VAGY ELTÁVOLÍTHATATLAN KŐSZIKLÁK AZ ÚJ VILÁGREND MŰKÖDÉSÉBEN?

1. Új vonások – új remények

A bipoláris rend felbomlása után kialakult helyzetet a következőkben foglalhatjuk össze:

- vége a hidegháborúnak, azaz a Moszkva–Washington tengely köré szerveződött hidegháborús rendszernek;
- csökkent vagy elenyészett a bénító félelem egy nukleáris összecsapástól vagy más szörnyű következményekkel járó fegyveres konfliktustól;
- eljött a minden jóval kecsegtető és elkerülhetetlen globalizáció kora a politikai kapcsolatokban is;
- a régi, retrográd világ visszaszorult, már csak utóvédharcokra képes. A régi világot megtettesítő kommunisták, nacionalisták és egyéb bajkeverők visszaszorultak;
- a Szovjetunió összeomlott majd felbomlott;
- a kommunista pártok összezugorodtak és csaknem teljesen kimúltak;
- a német egységet helyreállították;
- a nyugati intézmények és struktúrák továbbéltek (NATO, Nyugat európai integrációs folyamatokra felépülő Európai Unió);
- a kapitalizmus általános diadala megkezdődött a volt kommunista országokban;
- kapitalista irányú fejlődés Oroszországban és Kínában;
- az új világrend meghatározó eleme az Egyesült Államok monopolisztikus, hegemón szerepének kialakulása;
- regionális integrációk születnek, amelyek építő kövei lehetnek az „igazi globalizációnak”;
- vége a proxy warok korszakának;
- elfogadhatatlanná váltak a diktatúrák és az ezeket tápláló nemzeti elkülönüléseket hirdető nacionalizmusok;

- a magántulajdon, a piacgazdaság, a pluralista demokrácia és a szabad verseny korszaka jön el;
- a világ nemzetei között beköszönhet egy bizonyos homogenizálódás és nivelálódás;
- valóra válhat az a régtől meghirdetett elv, amely a tőke, az áruk, az emberek és az eszmék szabad áramlását tekinti az újvilág meghatározó értékének;
- a régi világ csak utóvédharcokra képes;
- vagyis: végül is, ha visszaesésekkel, zsákutcákkal, de beköszönt az általános béke és haladás időszaka.

2. Teoretikusok és proféták

Az új világnak, vagyis a Szovjetunió felbomlását követő világnak hatásos teoretikusai tűntek fel. Először az amerikai politológus Francis Fukuyama lépett fel nem kevesebbet állítva, minthogy a történelem hamarosan véget ér, és az emberiség hamarosan elérkezik az örökös haladás és jólét paradicsomi állapotába. Konceptiója és érvelése erősen hasonlít a Jozsif Visszarionovics által leegyszerűsített formációelméletre, a különbség annyi, hogy a kommunizmust a kapitalista piacgazdaság helyettesíti.

A teória nyilvánvaló primitívsege sarkallta Huntingtont kritikára, amelynek lényege a civilizációk (vallási, kulturális egységek) közötti örökös harcok tézisének felállítására. Ez kevésbé leegyszerűsítő, de a lényeg, hogy itt is a kapitalista társadalom primátusa érhető tetten.

Mintegy összegzésül, „A birodalom után” címmel Emmanuel Todd³ adott egy alapvetően optimista képet, amely igyekszik kiküszöbölni a huntingtoni állandó konfliktusok gondolatát, de az új korszak jellegéről nem sokat mond.

Abban valamennyi teoretikus alapvetően igazolódik, hogy ténylegesen új korszak kezdődött a múlt század 80-as éveitől.

3. Porszemek, kavicsok vagy eltávolíthatatlan kősziklák az új világrend működésében

Az 1. pontban felvázolt gyönyörű új világ képe a föld lakosságának többsége számára nem realitás, hanem egy ma még definiálhatatlan világrend haszonélvezőinek ideológiája.

Melyek ezek a kezdetben szinte alig érzékelhető porszemek, később nagyobb zavart okozó kavicsok, ma pedig sokak szemében megkerülhetetlen és legyőzhetetlen, az idealista célok elérését megakadályozó kősziklák?

- a sikeres kísérlet legszembetűnőbb terepén, Európában, az integrációs folyamatok mindenhatóságát cáfolva a kontinens keleti és középső részén fontos

³ Emmanuel Todd: *A birodalom után - Tanulmány az amerikai rendszer széteséséről*, Allprint Kiadó, 2003

államok felbomlottak (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia), véres és máig megoldhatatlan konfliktusok alakultak ki a volt Jugoszlávia és a volt Szovjetunió területén. Semmiféle tartós rendezés nem jött létre Boszniában, Koszovóban, a Kaukázus egyes területein és az óriási népességű és területű Ukrajnában. A 90-es évek közepétől, nyilván a nemzetközi feszültségek és háborúk következtében, újabb fegyverkezési hullám indult el, a katonai költségvetések mindmáig növekszenek.

- Felerősödött egy eddig is létező ellentmondás a világ különböző országaiban:
  - semmi jele nincs a társadalmakon belüli és az egyes társadalmak közötti szakadék csökkenésének (ma, 2017-ben kétezer milliárdos birtokolja a gazdasági erő és gazdagság egyre nagyobb hányadát, a Forbes magazin szerint a nyolc leggazdagabb milliárdos vagyona és jövedelme akkora, mint 2,3 milliárd emberé). Az egyenlőtlenégeken alapuló szakadékok minden idevágó tanulmány szerzője szerint visszafordíthatatlanul megnövekedtek.
- A szakadék növekedése egyébként a világ leggazdagabb országaiban is gazdasági és társadalmi stagnálást és kilátástalanságot hozott.
- Mindez a demokrácia hagyományos intézményeinek meggyengüléséhez és a jobboldali szélsőséges mozgalmak és pártok megerősödéséhez vezetett.
- Az Európai integráció projektje is újból vitatottá vált. Ma ismét kérdésessé vált az Unió egységének nemcsak továbbfejlesztési iránya, hanem az integráció fennmaradása is.
- 2017 súlyos eseményeket állított középpontba:
  - az amerikai elnökválasztás polarizáló és ellentmondásokat erősítő hatása,
  - a Brexit,
  - a bevándorlás kérdésének nehéz vagy kifejezetten nehéz kezelése a világ különböző országaiban.

4. Konklúzió

Kénytelenek vagyunk beismerni azt, hogy ma egyértelmű kritériumok alapján meghatározható világrendről ismét nagyon nehéz világos, egyértelmű és többé-kevésbé társadalmi konszenzust élvező véleményt mondani. Ma tisztességes elemzők számára elkerülhetetlen újból friss szemmel vizsgálni a világ folyamatait és őszintén feltárni régi ellentmondások továbbélését és új zavaró fejlemények megjelenését.

Trembeczki István írásos hozzászólása

Ha a zöld fejlődés – a könyvben alaposan kifejtett – fogalmából indulunk ki, s megvalósításának esélyeit szeretnénk felmérni, akkor érdemes a lehető legnagyobb keretben gondolkodni. Hiszen az itt felmerülő kérdések, dilemmák és feladatok súlya olyan mértékű, melyeknek megoldatlansága nemcsak a civilizáció legalább mai szintjének fennmaradását, hanem az emberiség létezésének alapjait is érinti.

Környezetetika és környezettörténeti, sőt történetfilozófiai szempontból nézve az emberiség válaszához érkezett. Az ember és környezet/természet viszonyában eddig nem látott transzformációk zajlottak le az ipari forradalom óta, melyek a XX. században különösen felgyorsultak. A környezettörténész John R. McNeill szerint a változás legfőbb hajtóereje az, hogy az ipari forradalom óta zajló technikai fejlődés és technikai-intézményi átalakulás összekapcsolódott a fosszilis tüzelőanyagokon alapuló energiarendszerre való áttállással, a rendkívüli népességnövekedéssel, valamint a gazdasági növekedés és a katonai erő melletti ideológiai és politikai elköteleződéssel, majd a huszadik században a fogyasztói attitűd kizárólagossá válásával. Így: a „folyamatos ökológiai rendzavarás rendszerét valósítottuk meg”.⁴

A környezettörténet és a humán történelem – bár mindig is hatással voltak egymásra – a XX. század végére soha nem látott módon forrt össze, melynek jele, hogy ma már egy új földtörténeti korszakban élünk, a 2016. augusztus végén Fokvárosban megrendezett 35. Nemzetközi Geológiai Kongresszuson elfogadott megnevezéssel az antropocénban, az „ember korában”.⁵ Az új kor bevezetésének indoklása jelzi az ember környezetre gyakorolt hatásának mértékét, mivel már az üledékekben is kimutathatók az emberi hatás tartós nyomai: az urán és a plutónium bizonyos izotópjai a kísérleti atomrobbantásokból visszamaradóan, a műanyag, az alumínium és a betonrészecskék megjelenése, a szén, a nitrogén és a foszforciklus módosulása, a fosszilis energiahordozók elégetéséből származó égéstermékek, emellett az antropogén klímaváltozás hatásai, bizonyos invazív fajok elterjedése és a gyorsuló fajkihálások.

A nem várt következmények rendszerszintű kockázatokat jelentenek, s egyre jobban befolyásolják a jelent, s meghatározzák a közeljövőt, pozitív visszacsatolásokat és/vagy szinergikus kölcsönhatásokat indítva el mind a természeti, mind a társadalmi rendszerekben.

A környezetpusztítással kapcsolatban napi szinten tapasztalható/tudható negatív események – a klímaváltozással összefüggő extrém időjárási jelenségek, az óceánok savasodása, a vízproblémák, az erdőirtás, a talajpusztulás, az elsivatagosodás, az élelmiszer-ellátás gondjai, a járványok, a vegyi szennyezés, a lakos-

⁴ John R. McNeill: *Valami új a nap alatt – a huszadik század környezettörténete*, Ursus Libris, 2011. 15–36. és 299–409. o.

⁵ mta.hu/tudomany_hirei/bevezetik-az-ember-korat-a-foldtorteneti-idoskalara-106806

sági és ipari hulladék mennyiségének növekedése, a fokozódó migráció, a már elkezdődött hatodik tömeges fajkihalás adatai – ennek a folyamatnak a jelzései: az antropogén eredetű környezeti krízis arra figyelmeztet, hogy a jelen világtársadalmát meghatározó politikai-gazdasági-kulturális minta ökológiailag nem fenntartható. S mivel a természet-környezet ontológiai értelemben elsődleges az ember alkotta-formálta társadalmi rendszerekhez képest, vagyis létezésének alapját, lehetőségfeltételét jelenti, a zöld fejlődés, a kívánatos ökocivilizáció létrehozása egyúttal ez utóbbi fennmaradását is szolgálja. Ennek hiányában fokozódó krízisekre vagy globális környezeti összeomlásra lehet számítani.

Sajnos nagyon sok jel arra mutat, hogy a Róma Klub munkatársai, Donella Meadows–Jorgen Randers–Dennis Meadows által prognosztizált időintervallum megvalósulása felé haladunk, melyet a híres jelentésük után harminc évvel frissítettek. Vagyis ha minden így megy tovább, a 2030–40-es évek fogják jelenteni az érdemleges irányváltás, adaptáció, reform időkeretét, utána már a rendszerszintű kockázatok kényszerei fogják az eseményeket egyre jobban befolyásolni.⁶ Vagyis a természeti korlátokat – a jelenlévő szegénység ellenére – olyan mértékben lépte túl a világtársadalom, ahonnan a dinamikus egyensúlyhoz való visszatérés már csak komoly erőfeszítések által lehetséges.

A zöld fejlődés megvalósulását emellett a jelen helyzet megglehetősen ambivalenciája is súlyosbítja. Simai Mihály könyvében megadott adatokból az egyenlőtlen fejlődés mind kiélezettebb valósága olvasható ki. Az általában gazdagodó világ és az emberiség harmadát kitevő szegénység. A gazdag és fejlett országok környezetvédelmi erőfeszítéseinek eredményei versus a gyorsan fejlődő Kelet- és Dél-Ázsia, valamint Latin-Amerika környezeti terhelése. A javak és szolgáltatások globalizálódása és a gazdaság strukturális elmozdulása a lokalitás felől a multinacionális cégek erőfölénye irányába. A világ népességének növekedése egyértelműen eltolódott a fejlődő országok felé, melyek, a fejlett telekommunikációs eszközöknek és a globalizációnak köszönhetően kitétek a gazdagok „demonstrációs hatásának”. S végül a legsúlyosabb: a világtársadalom leggazdagabb 20%-a fogyasztja el a források 80%-át, s felel az emberi eredetű hulladék 75%-ért, és a szén-dioxid-kibocsátás 80%-ért.⁷

Ebben a helyzetben ugyanakkor lehetőség is van: a termelés és a fogyasztás szerkezete kirajzolja azokat a hálózati csomópontokat, ahonnan a környezettudatosságra épülő ökocivilizáció felépítése kiindulhat. Ha van hozzá elég akarat. És elég nagy a veszély érzése.

Milyen pozitívumokat láthatunk? A környezettudatosság nőtt az elmúlt évtizedekben. A negyedik ipari forradalom – ha az eredményei megfelelően hasznosulnak – technikai vívmányai révén jelentősen csökkentheti a környezet terhelését. Az ismét felgyorsuló úrkutatás és a célként megnevezett aszteroida-

⁶ Donella Meadows–Jorgen Randers–Dennis Meadows: *Anövekedés határai – harminc év múltán*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2005. 177–183. o.

⁷ Simai Mihály: *A harmadik évezred nyitánya – A zöld fejlődés esélyei és a globális kockázatok*, Corvina, 2016, 114–123, és 179–196. o.

bányászat a tudományos és technikai innováció mellett a nyersanyagok iránti növekvő igényt is csillapíthatja – ha nem indít el egy újabb hatalmi versengést az űr hasznosításáért.

A Világ Meteorológiai Szolgálatának idei jelentése szerint a 2016-os év volt a szén-dioxid kibocsátás újabb rekordere.⁸ Egyre fogy az idő az elsődleges probléma: a klímaváltozás megállítására.

Vass Csaba írásos hozzászólása

Érdekes a könyv, igazán sok megjegyzésem lenne, de a másfél oldalra tekintettel csupán három kérdéshez szólnék hozzá:

1. a könyv méltatása
2. a fenntarthatóság értelmezése
3. „termelők” és árképzés

Lássuk akkor a medvét:

1. A könyv méltatása

Rendkívül fontosnak tartom a könyvet, örülök, hogy ilyen nagy tapasztalattal rendelkező akadémikus vállalkozott a témával kapcsolatos állásfoglalások, nézetek és vélemények leltározására, ismertetésére és véleményezésére. E műfajban a könyv kiemelkedő színvonalú, ami igen fontos, hiszen a magyar tudomány hazai és nemzetközi hírnevét emeli. Még sok ilyen színvonalú könyvet várunk és kívánunk

2. A fenntarthatósággal kapcsolatban azt a kérdést emelem ki, hogy minek a fenntarthatóságát kívánják megoldani az egyes szereplők, s hogy ezért milyen megoldási stratégiát választanak és javasolnak.

- Egy amerikai közgazdász professzor, David Pimentel által kezdeményezett megközelítés a mai „gazdasági” szerkezet fenntarthatóságáról érkezett, s ezt vette át multimilliárdosok egy része, köztük Bill Gates is. Ez az álláspont a jelenlegi gazdasági szerkezet fenntarthatóságáért száll síkra. Érvelésük középpontjában ennek a szupergazdagok számára előnyös helyzetnek a fenntartása áll. Azt ők is elismerik, mi több, hangsúlyozzák, hogy az ipari szerkezet fenntartása, a Föld fennmaradása szigorúan hozzá van kötve a fogyasztók lélekszámához, s bonyolult számítások után arra a következtetésre jutnak, hogy a mai fejlett gazdaságok fogyasztási színvonalának fenntartása esetén a Föld eltartó képessége 1 milliárd személy. Miközben már ma 7-8 milliárdan élünk bolygónkon.

⁸ www.origo.hu/tudomany/20171030-who-rekordutemben-novekedett-2016-ban-a-legkorszén-dioxid-koncentracio.html

Erre a képtelen aránytalanságra hivatkozik az említett professzor is, közli, hogy a fogyasztás színvonalának, s vele a célnak, a szerkezet fenntartásának esetén hozzávetőlegesen 1 milliárd ember számára van életlehetőség. S fenyeget, hogy ha nem kezdjük meg – már megkezdtük persze – a népesség lélekszámának csökkentését vallási jólelkűségből, akkor majd az éhséglázadások és a táplálkozási menekültek, „vándorlások” erőszakossága kényszeríti ki a drasztikus lépéseket, a népességcsökkentést. Arcátlan fenyegetőzés és a fenntarthatóság alapjait tekintve helytelen irányú ez a javaslat. Amihez még azt lehet hozzátenni, hogy ekkora népességcsökkentés soha nem látott „holokausztot” jelentene, miközben már a 6 millió is elfogadhatatlan volt.

- A másik megközelítés is az életszínvonal őrzését tűzi ki célul, de nem 1 milliárd – milyen elv szerinti kiválasztást involvál ez a „megoldás”? – hanem a 8 milliárdnál is több Földlakó számára. Ám ehhez az ipari fenomenális, illetve mélyszerkezet megváltoztatása szükséges. Olyan szelíd technikákra való átállás lenne szükséges, ami a 8 milliárd elpusztításánál kisebb zavarásokat igényelne.
- Hogy jobban érthessük a kérdést – az ökológiai közösségek, illetve az ökológiával ugyancsak nem törődő hagyományos, pl.: oszmán gazdálkodás stb. hamis megoldásokat elhanyagolva – e szerkezet mélyére tekintve: ez filozófiai megfontolást kíván meg, bizonyítva, hogy filozófia és tudomány elválasztása a tudomány számára nem felszabadulás, hanem tévútra áttérés volt.
- Mai műszaki-ipari siker egy meglehetősen ingatag lábakon álló érvelésre támaszkodik: a „megvalósíthatóságra”. A megvalósíthatóság az elképzelés-munkatárgy közti rövidebbre zárt körről gondolkodik: ha egy elképzelést megvalósíthatunk, akkor azt meg is kell valósítani, hiszen az igazságot érzük el általa: elképzelésünk akkor igaz, ha megvalósítható.

Csak hogy ez az igazságfelfogás, amely a megvalósíthatóságot tekinti az igazság kritériumának a tárgy-elképzelés viszonyában, kétségkívül csak gyenge igazságot képez.

Ezzel szemben áll az igazság – a fenntarthatóság első számú kritériuma! – komoly, azaz erős kritériuma a siker kritériumát az elképzelés és a teljes életfeltétel közötti viszonyban fogja fel, s ezért sok, gyenge igazságot nem enged megvalósítani, mert az az erős igazsághoz viszonyítva tévedés. Tudták ezt a hagyományos gazdálkodás jó oldalán állók. Például nem gátakat emeltek, hanem ártéri gazdálkodást folytattak. Mert tudták: a megvalósíthatatlan-fenntarthatatlan megvalósítás az elképzelés és a tárgy között, nemcsak a közvetlen, hanem az elnyúló antagonizmus által is szabályozott.

A második megjegyzésem nem technikai igazsághoz, hanem a gazdasághatalom rombolásához kapcsolódik. A gazdasághatalom birtokosai mások közt a költségek fogalmát is a maguk érdekei szerint manipulálták, s ma a világ gazdasági oktatásában ezt a hamis fogalmat tanítják, és ezt alkalmazzák a piaci elszámolásokban. Ez a hamis költségfogalom is a közvetlen antagonizmus szerkezetén

alapszik, s csak azt hajlandó költségként elszámolni, amit a vállalkozó követlenül felhasznál a termelésben. Ily módon egy valójában veszteségtermelő vállalkozásból – gátépítés – nyereségtermelőt lehet farigcsálni, s be lehet illeszteni a sikeres piaci vállalkozások közé. A valódi költségekbe beleszámítanak a gazdasági nyelven externáliának nevezett és a vállalkozó által meg nem fizetett, de felhasznált javak árai is.

Ahhoz, hogy a gazdaság valós árakkal működhessen, az elszámolás rendjét is meg kell változtatni, s ez nem lesz egyszerű.

Ragozhatnám, s kellene is, de a terjedelmi korlátok ezt nem teszik lehetővé. Köszönet viszont Simai akadémikusnak, hogy felvetéseivel lehetőséget adott mindennek az elmondására.